

ANADOLU AĞIZLARINDAKİ SINDI ‘MAKAS’ SÖZÜ DOLAYISIYLA

Mehmet Ölmez

- *Türk Dili* dergisinin Eylül 2020 sayısında, yazının başlığına göre *Dîvânu Lugâti't-Türk*'ten bu yana “makas” ve onunla ilgili kelimeleri ele alan bir yazı yayımlandı.¹ Yazıda esas olarak Anadolu’da “makas” ve “makas”la ilgili olarak kullanılan kelimelere değinilir. Bunlar arasında *sındı*, *kırıklık* ve buna bağlı olarak *kırk-* fiilinden türemiş bulunan *kırpmık* vb. kelimelere değinilir. Yeri gelince *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te geçen, *bıç-* fiilinden türemiş şekiller de yer alır. Son olarak da *sındı* “makas” sözüyle ilgili ayrıntıya ve Türkçedeki Çince kökenli kelimelere ilişkin bir bildirimde konuyu ele aldığım belirtilir.

Türkçe-Çince ilişkileri üzerine olan çalışmalarım, aslında runik harfli eski Türk yazıtlarındaki bir sıra yabancı kelimeyi ele alan çalışmalarım ile yine Eski Uygurca Xuanzang (~ Şüentsan) biyografisindeki Çince alıntılar ile başlamıştı.² Her iki yazı dizisi de yakında yayımlanacak olan birkaç yazımla sonlanacaktır. Bunlardan ilki 2021’in başlarında çıkmış olacaktır. Yıllar önce Mimar Sinan Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesinde okuduğum bildirim ise bildiri kitabı yayımlanmadığı için bir kenarda kaldı.

1 Osman Fikri Sertkaya, “Kâşgarlı Mahmûd’un *Dîvânu Lugâti't-Türk*’ündeki *Bıçguç*, *Sındı* ve *Kıftu* ‘Makas’ Kelimeleri Üzerine”, *Türk Dili*, Yıl: 69, S 825, Eylül 2020, s. 4-9.

2 (1) “Eski Türk Yazıtlarında Yabancı Öğeler”, *Türk Dilleri Araştırmaları* 5, 1995, s. 227-229; (2) *TDA* 7, 1997, s. 175-186; (3) *TDA* 9, 1999, s. 59-65; “Uygurca Xuanzang-Biyografisindeki Çince Alıntılar”, *Türk Dilleri Araştırmaları* 4, 1994, s. 109-143; “Chinesische Lehnwörter in uigurischer Xuanzang-Biographie (II)”, *TDA* 6, 1996, s. 131-166; “Chinesische Lehnwörter in uigurischer Xuanzang-Biographie, Kapitel III”, *Studies on the Inner Asian Languages*, papers in Honour of Professor Masahiro SHOGAITO on his 60th Birthday, C XVII, 2002, s. 171-188; “Eski Uygurca *basruk* ve Altayca *pazırık* Hakkında”, *TDA*, 21, S 2, 2011, s. 293-306.

Eylül 2020'de *Türk Dili* dergisinde çıkan söz konusu yazıda konuyla ilgili çoğu görüş, bilgi sıralanmış; “sosyal medya”da yer alan konuya ilişkin tartışmalara yer verilmiştir. Sırasıyla çok kısa bunlara değinmek isterim. Bunlardan ilki, Anadolu ağızlarında kullanılan ve çoğunlukla koyunların yününü kırmaya yarayan *kırlık* ve yan biçimleridir. *Kırlık* için “Bu kelime ‘yün kesmek, tüy kesmek’ anlamına gelen Türkçe *kırk-* fiilinden, fiilden isim yapan *-lık* eki ile *kırk-lık* şeklinde türetilen kelime idi.” açıklaması yer alır.³ *Derleme Sözlüğü*'nün G ve K ciltlerinde konuya ilişkin bol sayıda örnek bulunabilir:⁴ *kırlık* s. 2830a-b; özellikle bk. *kırlık* s. 2829; *gırlık* 2059a-b. Anılan yazıda yer alan “fiilden isim yapan *-lık* eki” sözü, yazarın kendisine mi aittir yoksa aktarılan “sosyal medya”ya ait bir görüş müdür, anlayamadım ama bildiğim bir şey varsa *+lık*'ın isimlere geldiği ve isim soylu kelimeler türettiğidir. Burada *kırk-* fiili ile beraber görülmesinin sebebi ise yaygınlığı daha az olan ve daha eski olması gereken *Derleme Sözlüğü*'nün 2829. sayfasındaki *kırlık* şeklidir. *Kırlık* sözü, *kırkı+lık*'tan kısalmış olmalı; **kırkı* ise belli ki *kırk-* fiilinden türemiş bir isimdir. Standart Türkçeden örnek vermek gerekirse durum tıpkı *satlık* ~ *satılık* (< *sat-*) örneğindeki gibidir.

Üçüncü bölümde, *Divânu Lugâti't-Türk*'teki *bıçguç*, *sındu* ve *kıftu* kelimelerine değinilir.

Dördüncü bölümde, özellikle *sındu* ve *kıftu* sözleri üzerinde durulur. Hemen belirtiyim, benim doğup büyüdüğüm çevrede (ve Anadolu'nun çoğu bölgesinde) makas için *sındı* kullanılırdı (*Derleme Sözlüğü*, X, S-T, 1978: 3610a-b). Bugün standart Türkçenin yaygın kullanımıyla, eğitimle *sındı*'nın yerini *makas* almış durumda. Türkoloji eğitimine başlayan ve Eski Türkçe *sı-* “kırmak, bozmak”, *sin-* “kırılmak, bozulmak” fiilleriyle tanışan ve kendi yöresinden ‘makas’ için *sındı*'yı bilen çoğu öğrenci anında *sin-* ile *sındı*'yı birleştirir. Bu durumu ders esnasında öğrencilerimden gelen sorular ve birleştirmeler dolayısıyla çok iyi bilmekteyim. Ancak “teknik” olarak bu imkânsızdır çünkü *sin-* dönüşlü bir fiildir, “kırılmak, bozulmak” demektir; *sındı* ise bir alet ismidir, ‘keser, biçer’ yani “kesilmez, biçilmez”. Dahası kelimenin eski şekli *-dı* değil, *-du* (veya *-do*) ile sonlanır. Oysa Eski Türkçede (eğer buradaki ek *-DI* olsaydı) bilinen geçmiş zaman eki her zaman dar bir ünlüyle *-ı* veya *-i* şeklindeydi. Bunu, ilk anda aklına bilinen geçmiş zaman ekini getiren Türkçe konuşurlar için yazdım. Konu; benim aşağıda değineceğim, ekte yer alan yazımda kısaca, orada yer verdiğim kaynaklarda ise daha ayrıntılı ele alınmıştı. Zeynep Korkmaz hocamız da gramerinde *sin-* ve *-dı* birleştirmesini yapmıştı (1. Baskı, § 261, s. 172; aşağıda anılan yazımda sayfa numarası yanlışlıkla 173 verilmiştir).⁵

3 O. F. Sertkaya, yukarıda anılan yazı, s.4.

4 *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, I-XII, TDK, Ankara 1963-1982; G cildi 1972, K cildi 1975.

5 Zeynep Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri: Şekil Bilgisi*, TDK Yayınları, Ankara 2003.

Bölümün sonuna doğru yazar; kelimenin kökeniyle, Çince oluşuyla ilgili ilk delilli yayının James Russel Hamilton'a (1995) ait olduğunu belirtir (Hamilton'dan ilgili bölümü alıntılar: Sertkaya, sözü edilen yazı, s. 6-7).

Beşinci ve son bölümde ise kelimenin Çince oluşuyla ilgili ilk açıklamanın Hamilton'a ait olduğunu (1995),⁶ daha sonra hocam Talât Tekin'in kelimeye de-ğindiğini,⁷ son olarak da 2011'de Peter Zieme'nin benzer bilgilere yer verdiğini belirtir.⁸ Bu bölümün son cümlesi ise "Umarım Prof. Dr. Mehmet Ölmez bildirisinde *sındı*'yu açıklarken 1995'te J. R. Hamilton'un, 1997'de de hocası T. Tekin'in ilk önericiler olduğunu söylemeyi unutmaz. Unutursa J. R. Hamilton'un ve hocası T. Tekin'in görüşünü sahiplenerek 'intihal' suçunu işlemiş olur." şeklindedir (Sertkaya, anılan yazı, s. 8).

Yazının altı, yedi, sekiz ve dokuzuncu bölümleri ise "makas" ile ilgili öteki kelimeler hakkındadır. Benim değineceğim, üzücü olan bölüm kendimle ilgili cümlelerdir.

1) Bana atfedilen bilgiler, görüşler sekiz yıl önceki bir bildirimden sadece kısa bir bölümdür. Eğer ben bildirimde böyle bir hata işlemiş isem beklenen, söz konusu yazıları iyi hatırlayan yazarın bana meslektaşça uyarıda ve hatırlatmada bulunmasıydı. Katıldığım toplantıların çoğunda fırsat olduğunda bu tür durumlarda konuşmacılara veya katkıda bulunanlara destek kabilinden bildiklerimi aktardığımı hatırlıyorum.

2) Oysa söz konusu *sındı* ile ilgili bildiklerime *Türk Dilleri Araştırmaları* dergisinin 19. cildinde yer vermişim.⁹ Anadolu ağızları üzerine yapılan ağız çalışmalarının sözlük bölümlerini değerlendirdiğim bu yazımda 50'ye yakın çalışmanın sözlük bölümünden kendi açımdan ilgimi çeken 500'e yakın sözü derlemiş ve kısa etimolojilerini vermişim. İşte bu kelimelerden birisi de *sındı* idi. 2009 yılına ait bu ciltte, şu an TDK Başkanı olan Gürer Gülsevin'in de yazısı vardır (s. 57-87); dolayısıyla yazıma kolaylıkla ulaşıp kontrol edebilir. 270-271. sayfalarda *sındı*'yı ele almış, üstadım ve dostum J. R. Hamilton'a da fazlasıyla yer vermişim. Hamilton'dan evvel *sındı*'ya 1992'de değinen Han-Woo Choi'nün de

6 James Hamilton, "East-West Borrowings via the Silk Road of Textile Terms", *Diogenes*, S 171, 1995, s. 25-33 (burada özellikle 30-31. sayfalara bakınız).

7 "Notes on some Chinese Loanwords in Old Turkic", *TDA*, S 7, 1997, s. 165-173; ilgili kelime için bk. s. 172.

8 Peter Zieme, "Maḥmūd Al-Kāşğari's Dīvān Luḡāt-it-Türk and Foreign Elements", 2011, s. 23-32; "Maḥmūd Al-Kāşğari'nin Divānu Luḡāt-it-Türk'ü ve Yabancı Ögeler", s. 33-42; *Maḥmūd al-Kāşğari'nin 1000. Doğum Yıldönümü Dolayısıyla Uluslararası Dīvānu Luḡāt-i-Türk Sempozyumu 5-7 Eylül 2008, İstanbul / The Dīvānu Luḡāt-i-Türk International Symposium: In Commemoration of Maḥmūd al-Kāşğari's 1000th Birthday 5th-7th September 2008, İstanbul*, (Yayına Hazırlayanlar: Hayati Develi, Mustafa S. Kaçalin, Filiz Kırıl, Mehmet Ölmez, Tülay Çulha), İstanbul 2011; burada 27 ve 37. sayfalar.

9 Mehmet Ölmez, "Türkiye'deki Ağız Çalışmaları ve Dizin Bölümleri", *Türk Dilleri Araştırmaları*, S 19, 2009, s. 223-304.

kelimeye değindiğini belirtmişim.¹⁰ O. F. Sertkaya'nın yazısında, konuyla ilgili yazım yer almaz (Ölmez, 2009). Hocam Talât Tekin'in yazısında ise konuyla ilgili olarak Choi'nün makalesine dayanılır (Tekin, 1997). Ben kendi yazımda *sındı*'yı ele alan her iki yazıya da yer verdim. (Eklerde 2009'daki yazımdan ilgili sayfalar yer almaktadır.) Hocam Talat Tekin'in 1997'deki yazısı ise zaten "Kaynaklar" bölümünde zikredilmiştir (Ölmez, 2009: 289). Hocamın yazısına ise yine ilgili makalemde *sin* 'mezar, kabir' dolayısıyla göndermede bulunulmuştur (Ölmez, 2009: 272). Sonuç, benim hem Hamilton'a hem de konuyla ilgili öteki kaynaklara yer veren yazım dolayısıyla O. F. Sertkaya'nın söylediği geleceğe yönelik sözler geçerliliğini yitirmektedir. Eğer O. F. Sertkaya'nın yazısında değindiği gibi bildirimde söylediklerimi anılan kaynaklara değinmeden yayımlasaydım, bu bilgileri sahiplenseydim, sözleri o zaman geçerli olacaktı.¹¹

Ekler: "Türkiye'deki Ağız Çalışmaları ve Dizin Bölümleri" adlı yazımdan ilgili sayfalar.

10 Han-Woo Choi, "Newly Identified Chinese Loan-words in Dīvānū Luġat-it-Türk", *Central Asiatic Journal*, S 36, 1992, s. 188-198 (burada özellikle s. 193'e bakınız).

11 Söz konusu makaleme çevrim içi ağ sisteminden rahatlıkla ulaşılabilir: <http://turkdilleri.org/turkdilleri/sayilar/tda19/MOlmez-Turkiye.pdf>.

- sarı yağ:** “tereyağı”. YER: Urfa: S. Özçelik, s. 267. = DerS 3546b (Afyon; *sarıcağ* Afyon-Karaçay göçmenleri) || TürS 1706a *sarı yağ* || TarS Ø. || KÖKEN: *sarı* ve *yag*, krş. Kıpçakça *saru ot*, *saru yag* “tereyağı” ED 848a; ayrıca günümüz Orta Asya Türk dillerinde *sarmay*, *saryag* şeklinde kullanımlar da vardır (kişisel bilgi).
- sarsah, sarsuh:** “Bozuk davranışlar gösteren, serseri, boşboğaz”. YER: ArtvinF: H. Tokdemir, s. 663a; Aybastı: M. Aydın, s. 151. = DerS *sarsak I* 3548b || TürS 1707b *sarsak sursak* “(hastalıktan titrer gibi) sarsakça, sarsılarak” || TarS Ø. || KÖKEN: ET *sarsı-* “kaba olmak, sert davranmak, hırpalamak, sarsmak” sözüyle semantik ilgi kurmak mümkün olabilir. (ED 854b-855a); ancak **sars-uk* sözünün anlamı bu durumda “sarsılmış” değil de “sarsmış” olmalı; yine ET *sası-* “kokmak, bozulmak” (ED 855b) ise anlamca uygun düşebilir, ancak buradan türemesi muhtemel *sarsak* biçimini fonetik yönden açıklamak güç görünüyor.
- sarsuk:** “tuzsuz, tatsız, ekşi”. YER: Tokat: N. Demir, s. 455. = DerS Ø || TürS Ø || TarS Ø. || KÖKEN: bak. *sası*, *sarsuh*.
- sası:** “tuzsuz, tatsız (yiyecek), kokmuş”. YER: Malatya: C. Gülseren, s. 417. = DerS *sası I* 3549a || TürS 1708b *sası 2*. “kokuşmuş” || TarS V, 3324. || KÖKEN: ET *sasıg* < *sası-* “kokmak, bozulmak” ED 856a.
- savak:** “savacak, değırmende suyun kullanılmadığı zaman akıtıldığı yer, suyun oluğa girdiği yer”. YER: Beypazarı: E. Torun, s. 299; ArtvinF: H. Tokdemir, s. 663a. = DerS *savak X* 3552b-3553a || TürS 1710b *savak I* || TarS V, 3332. || KÖKEN: *sav-ak*.
- sergi:** “yaygı, kilim”. YER: Malatya: C. Gülseren, s. 417. = DerS *sergi I* 3589a || TürS 1734a *sergi 4*. || TarS Ø. || KÖKEN: *ser-gi*.
- sıçan yolamağı:** “keçi yolu”. YER: Kütahya: T. Gülensoy, s. 252. = DerS Ø || TürS Ø || TarS V, 3403 *sıçan yolu* ile krş. || KÖKEN: birleşik, *sıçan* ve *yolamak*, krş. DerS *yolak (I)*, *yolamaç*, *yolamak* s. 4288b; belli ki *yolak* < *yol+ak* şeklinden gelir; *yolamak* ise **yol+a-mak* şeklinde düşünülebilir.
- sın-:** “bozulmak”. YER: Nevşehir Folkloru: H. Güney, E. Güney, s. 65. = DerS *sın- I* 3612b || TürS 1755b *sınmak 1*. “kırılmak, bozulmak” || TarS V, 3448. || KÖKEN: ET *sın-* < *sı-* “kırmak” ve *-n-* ED 833b.
- sındı:** “makas”. YER: KırşehirDerS: A. Günşen, s. 263; Uşak: G. Gülsevin, 387; (Kırş.), Kırşehir: A. Günşen, s. 495; Nevşehir Folkloru: H. Güney, E. Güney, s. 65. = DerS 3610a-b || TürS 1754b || TarS V, 3434. || KÖKEN: ET *sındı* ED 836b, Tü. olmasa gerek, fiillere gelen *-du*

ekini açıklamak zor (bu konuda açıklama girişimi için bak. TMEN § 1250, Doerfer *soktu* “bir sucuk türü”nü açıklarken *-tu (-du)* ile kurulu sözcüklere yer verir; *kıftu* “makas” < **kıptu* < *kıp-* “kırmak, kesmek” ve öteki örnekler: *yogdu, yamdu, sındu* vb; ancak *sın-* eyleminden türemiş bir âlet ismi söz konusu olsaydı elimizde **sıdu* veya **sındurdu* diye bir şeklin olması gerekirdi. Sözcük, Korkmaz’da da *-DI/-DU* eki altında “fiil şekillerinin kalıplaşması” altında ele alınır (KorkmazGr § 261, s. 173). Erdal, fiilden isim yapan *-dU* ekini ele alırken (§ 3.114) bu ekin geçişli eylemlere geldiğini belirtir ve *sındu* örneğine yer vermez, *sın-* eylemi ise, bilindiği üzere geçişli olmayıp dönüşlüdür (OTWF s. 332-333); Clauson kökeni konusunda görüş bildirmez (ED 836b); kimi bilgiler için bak. Eren 364b; en eskilerde ilk olarak DLT’de görülen kelimenin Çince olması gerektiği yolundaki görüş için bak. J. Hamilton, 1995, s. 30-31, Hamilton sözcüğün 10. yüzyıldan önce ET’ye girdiğini düşünür, ilaveten benzer bir sözcük olan 鋏刀 *jiadao* ve 剪 *kıptu* hakkında da bilgi verir; sözcüğün Çince oluşu konusunda ayrıca bak. H. Choi s. 193, nr. 28: 剪刀 *jiandao*; 剪 *jian* ve 刀 *dao* sözcükleri birleşik olarak Çince ve Japoncada (はさみ / 剪刀 *hasami / sentō*) “makas” yerine kullanılmaktadır. Sözcük, 剪 *jian* “makas” ve 刀 *dao* “bıçak” anlamlarında iki ayrı sözcükten oluşmaktadır, 剪 *jian* sözü de 前 *qian* “ön, evvel” ve 刀 *dao* “bıçak” kelimelerinden oluşur.

sındırmak: “(oruç) bozmak”. YER: “Nevşehir Folkloru: “H. Güney, E. Güney, s. 65. = DerS ile krş. *sındır- V* “kırmak, akıtmak” 3611a || TürS 1754b *sındırmak* 1. kırmak, 2. yenerik bozmak, mağlup etmek || TarS V, 3437. || KÖKEN: *sın-dır-*, bak. *sın-*.

sınıh: “kırık”. YER: ArtvinF: H. Tokdemir, s. 663a. = DerS *sınık I* 3611b || TürS 1755a *sınık* 1. || TarS V, 3441 *sınık*. || KÖKEN: *sın-uk*, bak. *sın-*; ET *sınuk* ED 83b.

sınıkçı, sinihçi: “kırık çıkıkçı”. YER: Malatya: C. Gülseren, s. 418; ArtvinF: H. Tokdemir, s. 663b, Erzincan: M. Sağır, 425. = DerS 3612a || TürS 1755a || TarS Ø. || KÖKEN: *sınık+çı*, bak. *sınıh, sinihçi*.

sırı: “yorgan köpüme [?]”. YER: Malatya: C. Gülseren, s. 418 (buradaki anlamı, “köpüme”i (?), DerS’deki “Yorgan, şilte vb. iri iri, aralıklı dikmek” ile tamamlayabiliriz. = DerS *sırı- I* 3616a-b || TürS 1758a *sırımak* 1. || TarS V, 3460 *sırımak* “sağlamca dikmek”. || KÖKEN: ET *sırı-* ED 845a.